

TÜRK İKONOĞRAFİSİNDE KARTAL MOTİFİ

Serkan İLDEN

Yrd. Doç. Akdeniz University, Antalya

Түйіндеме

Қыран мәңгілік символы. Түрік аңызына байланысты қыран рух қорғаушысы деп есептелінеді. Сондықтан көптеген соғыс жарактарында қыран бейнесін көруге болады. Түрік мәдениетінде қыран үкімет, сонымен қатар, аңшылардың аң аулауда қолдаушысы символы ретінде қалыптасып кеткен. Түрік қырандары астрономияда және күнтізбектерінде символ ретінде көптеп қолданылады.

Summary

The eagle, the unquestionable sovereign of the sky is also the symbol of the eternity. According to the Turkish Mythology and shamanism, the eagle is supposed to be a spirit of protection. Because of this fact it is quite possible to see eagle motifs on many of the instruments of war. In Turkish culture the eagle has become the symbol of government as well as being a supporting assistant in hunting for hunter. Turkish eagles were used as symbols in astronomy and on calendars.

GİRİŞ

Bir yapıtı ortaya koymuş olduğu görsel imgelerle birlikte okumak dolayısıyla onu anlayabilmek ve değerlendirebilmek, ortaya konulan yapıtın biçimsel ve içerik anlamında doğru olarak algılanabilmesi ile mümkündür. Diğer taraftan algı, zihinsel yaşamın duyumsal bileşkelere indirgenmesiyle mümkün olabilmektedir. Türk kültüründe ortaya konulan yapıtların ikonografik incelenmesinde de bu kuram bir çıkış noktası olabilmektedir. Zira Türk sanat tarihinde birbirinden farklı kültürel etkenler çerçevesinde ortaya konulan yapıtlar incelendiğinde tabiata veya mistisizme dair pek çok olgunun sanatsal ya da mitolojik söylem olarak ortak bir anlatım dili kullanıldığı görülür. Bu dilin oluşumunda kültürlerin içinde buldukları sosyal çevre (kültürel yapı), inanç sistemleri ve coğrafyanın çok önemli etkenler olduğu görülmektedir.

Toplumlar içinde yaşadıkları kültürel yapılar ve bu yapıların oluşmasında etken olan din- inanç sistemleri ve coğrafik-iklimsel özelliklerle kendilerini, yaratılışlarını ve varlıklarını anlatma çabası içine girmektedirler. Türk kültürel hayatı içerisinde yer alan mitler, efsaneler ve bunların anlatım dili olan simgecilik-sembolizm dönüşümündeki

ikonografik motifler de Türk dilli halkların içinde buldukları bu kültürel ve çevresel yapılarla şekillendirilmişlerdir.

Zira Asya'da Türk dilli halkların ilk yaşamış oldukları yerleri incelediğimizde yüksek sıradağlar arasında ki havzalar, platolar, ovalar ve çöllerin yarattığı zorlu doğa şartlarına sahip bir coğrafya ile karşılaşırız. Bu coğrafya özellikleri, yaşanılan doğa içerisinde, çeşitli iklim şartlarının oluşmasına yol açmış, buna bağlı olarak da bu bölgelerdeki fauna ve floranın çeşitlenmesi ve gelişmesi söz konusu olmuştur. Yaşanılan coğrafyanın inanç sistemleri üzerinde ki etkisi de göz önünde bulundurulacak olursa tabiatın beslenen bir yaşam, inanç ve kültürel yapının oluşması yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dilli halkların inançlarında, söylencelerinde, destanlarında ve her türlü plastik yaratılarında karşılaşılan tabiat-hayvan kökenli sembolizm de işte bu kültürel yaşam çerçevesinde ortaya konulmuştur. Böylelikle Hayvan üslubu da denilen bir sembolizm ortaya konulmuştur. Bu sembolizm içinde, anka, ejder, kartal ve avcı kuşlar, kurt, arslan, kaplan, ayı, yılan vb efsanevi veya yırtıcı hayvan ve çeşitli kuşların yanı sıra, at, balık, boğa (öküz, inek), deve, fil, geyik, horoz ve tavuk, kaplumbağa, koyun ve keçi, kuş, köpek, maymun, tavşan, tilki gibi hayvanların bir sembolik öge olarak yer aldığını görülmektedir.

Avrasya üslubu ya da hayvan üslubu olarak da adlandırılan tabiat kökenli bu sembolizm; hayvanların insanların soylarının dayandığı hayvan-atalar olarak kabul edilmesi, koruyucu ruh olduklarına inanılması, kalıntılara saygı gösterilmesi, hayvanın kılığına girildiğinde onun gücüne de sahip olunabilindiğine inanılması gibi çeşitli nedenler, hayvan tasvirlerinin yapılmasını ve zamanla bu yöne ağırlık veren bir üslubun doğmasını sağlamıştır¹⁰. Bu üslubun doğmasında etken olan bir diğer faktör ise çeşitli varlıkların Ongun olması inancıdır. Ongun eski Türklerin Tengricilik inancında, içinde bir ruh'u barındıran, topluluğun kendisinden türediği sanılarak kutsal sayılan hayvan, ağaç, rüzgâr gibi herhangi bir doğal nesne ya da olay, totem gibi bir cisme verilen isimdir.¹¹ Eski Türk boylarının her birisinin kendine özel bir Ongun'u vardır. Bu genellikle kendi boylarını koruduğuna inandıkları kutsal bir hayvan türü ya da büyük bir atalarının ruhunu barındırdığına inandıkları bir cisimdir. İslamiyet'ten önceki devirlerde bazı Türk toplulukları kuşları ongun saymışlardır.

Özellikle Oğuz boylarının her dört boyu bir kuşun temsil ettiği, yirmi dört boy için tespit edilmiş altı kuş vardır. Bunlar; şahin (Kayı [Kayığ], Bayat, Alkaevli [Alkabölük], Karaevli [Karabölük] boylarını), kartal (Yazır [Yazgır], Döğer [Tüger], Dodurga [Tutırka], Yaparlu boylarını), tavşancıl (Avşar, Kızık, Begdili [Begtili], Karkın boylarını), sungur (Bayındır [Bayundur], Peçenek [Beçenek], Çavuldur [Çuvaldar], Çepni boylarını), uc (Salur [Salgur], Eymür, Ala yuntlu [Ulayundluğ], Yüreğir [Üregir-Yüregir] boylarını), çakır (İğdir [İgdir], Büğdüz [Bügdüz], Yıwa [Iwa], Kınık boylarını) temsil etmekteydi. Bilinenlerin dışında başka ongunlar da vardır. Bunlar; Kotuz, Sığun Geyik, Kıyant Sungur ve Ku (Kuğu)'dur.

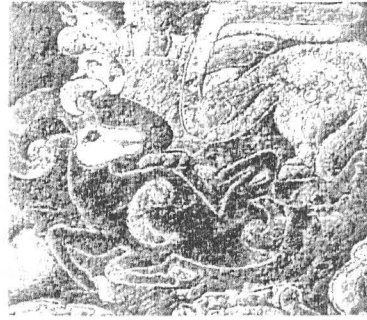
Bu üslup içerisinde karşılaştığımız kartal figürü ise hem inanış sistemlerinde sembol olarak hem de Türk sanatının birçok alanında süsleme ögesi olarak kullanılmıştır. Özellikle sanatsal yaratılarda; mimari yapıların iç ve dış süslemelerinde, halı-kilim gibi çeşitli dokumalarda, keçe yaygıların yüzeyinde, ahşap, çeşitli maden sanatı üretimlerde ve hatta bayrak direklerinin üstüne yerleştirilen bir simge olmaya kadar pek çok farklı kullanım amaçlı objelerin süslenmesi ve biçimlendirilmesinde kartal figürünü görmek mümkündür.

Türklerin kültürel hayatlarında ve sanatsal yaratılarında görülen "Kuş" motiflerinin sıklığı, ancak bağlı oldukları inanışlarla açıklanabilir. Kuşun ruhun simgesi olduğu, Orhun yazıtlarındaki ölüm ile ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır. Keza Türkçede "uçmak" sözcüğü ölümü de ifade eden bir kelimedir. Aynı zamanda cennetin ifadesi olan kuşların, şamanlar tarafından suretine bürünülen ve yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak edinilen hayvanlardan sayıldığı anlaşılmaktadır.

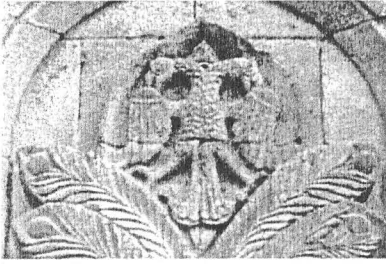
Türklerin millî simgelerinden olan kartal, Şamanist uygulamalarda çok yaygın olarak görülen kuşlardan birisidir. Zira şamanların zaman zaman bir kartal şekline girip, gökleri dolaştığına ve ondan sonra da yere indiğine inanılmaktadır. Her şamanın şekline girebileceği bir hayvan vardır. Ama büyük şamanların eşleri daha çok kuşlardır. Anadolu'daki eski Türk şairleri de, başka bir varlığın ya da kuşun şekline girme olayını "Donuna Girmek" deymi ile ifade etmektedirler. Hatta Ahmet Yesevi'nin "turna donuna", Abdal Musa'nın ise "geyik donuna" büründüğüne inanılmaktaydı.

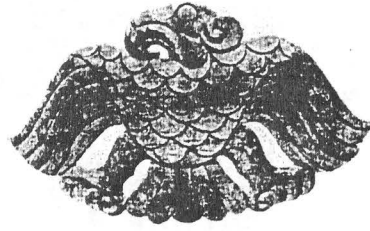
Resim 1-Sığın'a Saldıran Kartal Figürü, Pazırık Kurganı, MÖ 6.- 3. yy

Resim 2 - Sığın'a Saldıran Kartal Figürü, Keçe Aplike, Pazırık

Resim 3-Çift Başlı Kartal Figürü, Çifte Minareli Medrese, Anadolu Selçuklu, 1253,

Resim 4 - II. Bashadar Kurganı'ndan, Ahşap Kartal (M.Ö. VI. -IV. Yüzyıl

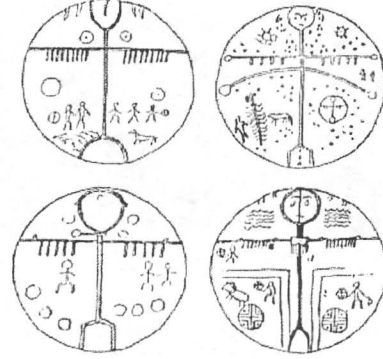
Kartal figürü sadece inanç sistemlerinden beslenen bir unsur olmanın dışında çeşitli efsanelerde inancın temel figürlerinden birisi haline de dönüştüğü görülmektedir. Bununla ilgili Şamanist bir efsanede; “Çok önceleri ne hastalık ne ölüm varmış; fakat zamanla ruhlar yeryüzüne çıkıp insanlara kötülük getirmeye başlamışlar. Bunun üzerine Tanrı, insanlara yardım etsin diye gökten bir kartal göndermiş. Kartal yeryüzüne inince insanlarla anlaşp, birleşmek istemiş, fakat insanlarla kartal birbirlerinin dilini anlamamışlar. Kartal Tanrı'nın yanına dönüp, Tanrıya yeryüzünde olan bitenleri anlatmış. Daha sonra Tanrı kartala yeryüzüne inmesini ve orada karşılaştığı ilk insanla yaşamasını söylemiş. Bunun üzerine kartal kanatlarını açıp yeryüzüne inmiş ve ağacın altında uyuyan bir kadınla

karsılaşmış. Daha sonra bu kadınla yaşamaya başlamış ve kadın kartaldan gebe kalmış. Ayı ve günü dolan kadının bir erkek çocuğu olur. Çocuk zamanla büyüyerek yeryüzünün en büyük atası ve Şamanı olur” 12 denilmektedir.

Şamanizm inanışında; şaman ya da kam Şamanist ayin uygulamasına geçmeden önce bir kuş görünüşünü olabildiğince andıran, tüylerden oluşmuş bir giysi giyer ve bu kılığa bürününce kendini bir kuş gibi hisseder. Böylece şaman bu kuşun yardımı ile öte dünyaya doğru da kanat açabilecektir.¹³ Bu ritüel Şaman inanışında her insanın kuş şeklinde bir koruyucu ruhu olduğu ve insan öldüğünde bu ruhun da göğe yükseldiği düşüncesiyle bağdaştırılabilir. Zira ölen kişilerin ruhlarının, bir kuş olarak göğe uçmaları, Türklerde oldukça yaygın bir düşüncedir.

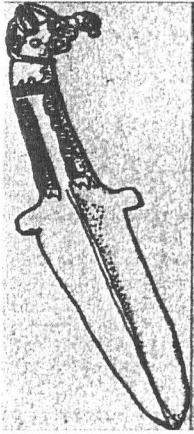
Resim 5 - Yakut Şaman Elbisesi

Resim 6 - Şaman Davulu Üzerindeki Çeşitli Figürler

Şamanların ayin esnasında kullandıkları davulun üstünde de, kartalı bir ağacın üzerinde gösteren çizimler mevcuttur.¹⁴ Eski Türklerde gök Tanırının simgesi olarak ona ve bazı yırtıcı kuşlara kurbanlar sunulmaktaydı. Özellikle sanatsal yaratılarda görülen hayvan üslubunda; mücadele sahnelerinin zafer kazanan hayvanı olarak tasvir edilen kartal, gök unsurlarına dahil olup, olumsuz kavramlara karşı iyi olan unsurları temsil etmektedir. Hatta bu yönüyle bir fal kitabı olan Irk Bitig isimli yazmada da yer almaktadır.

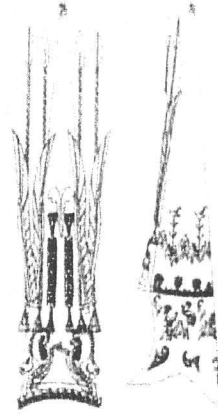
Şamanist kurban ritüelinde de, kartal önemli bir unsurdur. Bu törenlerde şaman davuluna vurarak, manzum dualar okur ve içinde kartalında olduğu, bildiği bütün ruhları çağırır. Zira kartal Tanrı kuşudur. Şaman bu törenlerde yanında kartal tüyü ve kartal pençeleri bulundurur. Ayrıca şaman davullarında kartal figürlerinin yanı sıra gezegenleri sembolize eden rozetlerde görülür ve bu rozetler de kuş şeklindedir.

Resim 7-Karasuk Dönemi
Kartal Başlı Tunç Kama
M.Ö. 1300-800

Resim 8 - Kültigin Heykelinin
Kartal figürlü Başlığı,
Göktürkler, M.S. 6.yy

Resim 9- Altın Elbiseli
Prensin Hayvan Figürlü
Başlığı, Esik Kurganı,
Hun-İskit Dönemi, M.Ö
5. Yy.

Ayinlerde şamanın giydiği kuşu sembolize eden elbisenin de önemli bir işlevi vardır. Şaman giyinmiş olduğu elbisenin ifade ettiği bu kuşun yardımı ile gökyüzüne veya yeraltına seyahat eder. Diğer taraftan mezar taşlarında görülen kuş figürleri de ölünün gökyüzü seyahatinde ona rehberlik etmesi maksadı ile yapılmaktadır. Çünkü Şamanlara göre her insanın koruyucu bir ruhu vardır. Kartal da koruyucu ruhlar arasında görülmüştür. Bundan dolayı silahlarda görülen kartal figürü koruyucu ruh anlamına gelmektedir. Tuğlarda kullanılan kartal figürleri kudret ve asalet sembolü sayılmıştır.

Kartal figürünün kahramanlıkla ilgili Türk mitolojisindeki örneği, Orta Asya'nın ünlü Şaman destanı Er-Töküş'tür. Bu efsaneye göre, Gök Tanrı'nın simgesi olan Büyük Kartal, kötü güçlerin elinde tutsak olan destan kahramanı Er-Töküş'ü önce yutup sonra kusarak, daha dayanıklı ve güçlü

bir insan olarak dünyaya getirir. Kartal, daha sonra, Er-Töküş'ü sırtına alıp, yeraltında günlerce uçurduktan sonra yeryüzüne çıkarır. "Nart Erstxo Dolmxhumghorta ile üç Kardeş" isimli Kafkasya Çeçen efsanesinde de buna benzer Kartal imgesi görülmektedir. Efsanede kardeşlerin yeraltından yeryüzüne ulaşmalarında onları, sırtında, günlerce uçuran kartalın yardımcıları görülmektedir.

Altay-Türk destanlarından olan Maaday-Kara destanında kartal, ülkenin refah ve huzur simgesi olan ve Ulu Tanrı Üç-Kurbustan tarafından yaratılmış ölçüsü belli olmayan devasa ölümsüz ağacın (demir kavak) ortadaki dalları üzerinde iki benzer kara kartal tünemiş ve düşman bahadırların gelme ihtimali olan yolu beklemekte olarak karşımıza çıkmaktadır 15. Burada kartal, gözetleyici ve tehlikelere karşı haberdar edici, Tanrının yarattığı bir simgenin tepesinde yuva yapacak kadar önem ihtiva eden, ilahi ağaçta dahi yer bulan bir varlık, ilahi bir sembol durumundadır. Selçuklu ve Selçuklu sonrası Türkiye'sinde, sikkelerde, kalelerin taş duvarlarında, seramik ve ahşap saray kaplarında, Hacı Bektaş Veli'nin mezar taşında olduğu gibi aziz kişilerin mezar abidelerinin girişlerinde çift başlı olarak tasvir edilmiştir 16 Dede Korkut Kitabı'nda kartal motifi çokça yer almış "At koşursa çalimli, Çalkarakuş erdemli" ve "cümle kuşlar sultanı Çalkarakuş" gibi tasvirler ile (sözü edilen "Çalkarakuş" Gökyay'a göre kartaldır) bu kuşa gösterilen hayranlık, ilgi, önem ve beğeni hikâyelerde adaletin, gücün ve kuvvetin simgesi olarak kullanılmıştır.

Yakut Türklerinde kartal en yüksek ruhları taşıyan bir hayvandır ve Gök Tanrı'nın simgesi (timsali) olarak ya da şaman ruhunu ifade etmek amacıyla Dünya Ağacının tepesinde tasavvur edilmiştir. Hayvan-ata ya da yardımcı ruhları temsilen bazen şaman elbiseleri üzerinde kartal figürlerine rastlanılmaktadır. Zira kartal figürü aynı zamanda önemli bir türeme simgesidir. Özellikle Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beylerin sembolü, güneşi, gücü ve kudreti simgelemesinin yanı sıra, koruyucu ruhun ve adaletin de simgesidir. Kartalın hükümdarlık, güç ve kuvvetle ilgili simgesel anlamları İslamiyet'ten sonrada devam etmiş, hatta devlet arması (Selçuklularda çift

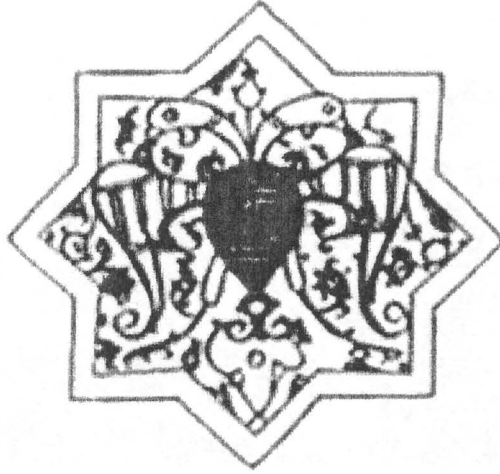
başlı kartal arması) olarak da kullanılmıştır 17. Diğer taraftan Türklerde çift başlı kartal gökyüzündeki kutsal kapının bekçisi olarak da görülmektedir.

Resim 10 - Selçuklu Çift BaşlıÇ Kartal Sembolü, İnce Minareli Medrese, Konya, 1264

Resim 11 - Akşehir-Kileci Mescit Çift Başlı Kartal, 14.yy. sonu

Resim 12 - Kubadabad Sarayı Yıldız Çinisi Üzerinde Gövdesinde “Es Sultani” Yazan Çift Başlı Kartal, Konya, 1236

“Yerle gök arasında, bir kutsal kapı varmış, “Çift başlı büyük kartal, bu kapıyı tutarmış”18.

Bugün kesin nedeni bilinmemekle birlikte, Önasya kültürlerinde “Mizân” veya “Terazi” adı verilen astroloji ile ilgili burca da Eski Türkler “Karakuş” demekteydiler. Hint masallarına göre Garuda denen akbaba, Garuda, Karuti ve Karakuş adıyla hem Budist hem de Budist olmayan Türk mitoloji ve sanatına girmiştir. Bu mitolojik sembol, Orta Asya Budist sanatında, Kök ve Batı Türk (550–740) ile Uygur (850–1220) devirlerinde çok görülmektedir. Alacalı kuyruğu veya kanatları olan bir akbaba veya kartal gibi genellikle kulaklıdır. Uygur sanatında çocuk kaçıran veya göğe yükselmek için binek olarak kullanılırken tasvir edilmiştir. İslamî Türk devrinde de gerek Hakanlı, gerekse Selçuklu sanatında bazen kulaklı olarak görülen büyük yırtıcı kuşun “Altın kanatlı” kuş adı sonraları “Karakuş”, adı tavşancıl kartal olarak “İl-kuş”, alacalı kartal veya akbaba gibi kuşlara verilmiştir.

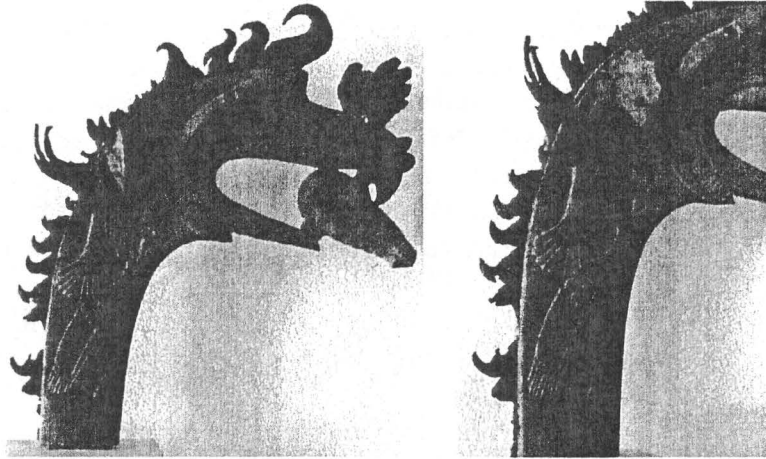
Sanatsal veya inanış sistemleri içerisinde bir sembol-anlatım dili olarak kullanılan kuş figürlerinin tek başlı veya çift başlı olmak üzere çeşitli kullanımlarına rastlanabildiği gibi tek başına veya karşılıklı iki kuş olarak süslemede kullanıldığı da görülmektedir. Karşılıklı iki kuş düzenlemesinin

Türk sanatında bilinen ilk örneklerinden biri Göktürkler döneminden, muhtemelen. yüzyıldan bir mezar veya sunak taşının yan yüzeyinde görülen karakuştur (Resim 13). Bu formda betimlenmiş kuş çizimlerine Sümer uygarlığında ve Çin kültüründe de rastlanılmaktadır. Göktürkler döneminde yapılmış olan bu tasvirin yakın benzerleri M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren Çin sanatında yer alır. Yine kuş formunun kullanılmasına yönelik olarak 6. Yüzyılda Akhun hükümdarının ve 8. Yüzyılda Batı Göktürk kağanının tahtının anka ve tavus kuşu figürleri ile süslü olduğu görülür¹⁹. Karakuş ya da kartal olarak adlandırılan bununla birlikte ölümsüzlüğün ve yeniden doğuşun simgesi olan bu kuş Türk sanatında devlet kuşu olarak da kabul edilmiştir. Hatta Kül Tigin'e ait olduğu düşünülen heykelin başında yine bu kuşun tasvir edildiği görülmektedir (Resim:8). 2001 yılında ki kazıda çıkarılan Bilge Kağan mezar anıtı ve Bilge Kağan'ın hazinesi olduğu ileri sürülen buluntular arasındaki kuşlu taç ile heykelin başındaki taç, neredeyse aynıdır. Yalnız kuşun gagasında bir taç tutması ile farklıdır. Bu bakımdan, Orhun anıtları 2000 yılı kazısında çıkan karakuş figürünün gagasında çileğe benzer bir meyve olması ile benzerdir. Diğer taraftan Pazırık kurganından çıkarılan ve ahşap-deri malzeme ile üretilen oyma kuş figürü de ağızda bir geyik başı tutar biçimde tasvir edilmiştir. Bu tasvirleri karşılaştırmalı olarak incelediğimizde farklı kompozisyonların farklı malzeme-obje ile birlikte aynı ikonografik anlatım dilinde düzenlendiği görülmektedir. Bu düzenleme, yüzyıla kadar Osmanlı minyatüründe devam ettirilmiştir.

Gökyüzünün rakipsiz hâkimi olan kartal aynı zamanda sonsuzluğun sembolü olarak da kabul edilmiştir. Kartal sadece gökyüzünde ki kuşlar için değil, yeryüzündeki diğer hayvanlar için de korku korkulması ve sakınılması gereken bir canlı olmuştur. Kartal avcı kuş olması itibariyle insanlar tarafından avda bir yardımcı yani av silahı olarak kullanılırdı ve genellikle de erkek kuşlar avcı olarak yetiştirilirdi. Avcı kuşların ak renkte olması, soğuk iklime ve yedikleri hayvanın renginin açık olmasına bağlanmaktaydı. Genellikle avcı yetiştirilen kuşlar hediye olarak komşu ülkelere gönderilirdi.

Resim 13 - Orhun, Anonim Mezar 4, 8. yy. (ÇAL)20

Resim 14 - Nolu Pazırık Kurganından Çıkarılan Ahşap-Deri Oyma figür (Resim 14 - Resim 13'ten Detay)

Sonuç olarak; Türklerin yaşam ve inançlarıyla bağlantılı olarak ortaya koyduğu efsaneler, destanlar ve hikâyelerinde anlatılan, bazen yol gösterici, bazen hayvan-ata olarak türeyiş destanlarına giren, bazen de av, avcı ve koruyucu olarak kullanılan hayvanların çoğunlukla güçlü, zeki ve korkusuz olmalarından dolayı kutsal görülmeleri, simge olarak kullanılmalarına neden olmuştur. Öyle ki; Türkler, içinde buldukları her dönemde, değişen inanç ve coğrafyaya rağmen hayvanlarla olan ilişkilerini kesmemiş, onlara kutsal görev ve güç simgeleri yükleyerek söylenceleri,

destanları ve anlatılarını sanatında, inanç ve düşüncelerinde yaşatarak yaşamlarına ortak etmişlerdir. Bu süreç içerisinde karşılaşılan kartal figürü ise gücün, kutsallığın, hükümdarlığın ve tinsel anlatımın önemli bir ögesi olmuş, içinde yaşanan tüm zaman ve düşünsellikte kendine yer edinmiştir.

Kaynakça:

- BEKKİ, Selahaddin. Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destanı, Türkler, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002
- BULUÇ, Sadettin, “Şaman”, MEB, İslâm Ansiklopedisi, C.X, İstanbul-1970, s.315
- ÇAL, Halit, Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi, Millî Folklor, 2011, Yıl 23, Sayı; 89, s.224
- ÇORUHLU, Yaşar, Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi, Seyran Kitap, İstanbul-1995
- ÇORUHLU, Yaşar, Türk Mitolojisinin Anahatları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul-2002
- ÇORUHLU, Yaşar, Erken Devir Türk Sanatı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul-2007
- ELMURZAYEV, Sirazhdin, Çeçen Nart Efsaneleri, (çev.Tarık C. Kutlu), Anka Yayınları, İstanbul-2004
- ESİN, Emel, “Eurasia Göçbelerinin Sanatının ve İslamiyetten Evvelki Türkistan Sanatının Türk Plastik ve Tersimi Sanatları Üzerindeki Bazı Tesirleri”, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959, (1960), s.152-174
- ESİN, Emel, Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabalcı Yayınları, İstanbul- 2004
- ESİN, Emel, Eski Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul-2006
- GÖKYAY, Orhan Şaik, Dede Korkut Hikâyeleri. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/252, İmge Matbaacılık, Ankara- 2000
- L.L. AVANT-H. HELSON; Algı Kuramları, Çev: Yurdal TOPSEVER, Ege Üniv. Basımevi, Bornova/İZMİR-1990
- MELİKOFF, İrene, Uyur İdik Uyardılar, İstanbul 1993
- ÖGEL, Bahaeddin, “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, Türk Kültürü, Ankara 1972
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1993
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, C.I, Ankara 1993.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1994
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi. (I-II. Cilt, 3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara- 2006
- ÖNEY, Gönül, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”, Malazgirt Armağanı, Ankara 1972, s.167-168
- ÖZKARTAL, Mehmet, Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı’ndan Örnekler), Millî Folklor, 2012, Yıl 24, Sayı 94, s.63-64
- ROUX, Jean Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul-1994, s. 124.
- SARIOĞLU, Orhan, Selçuklu Süslemelerinde Çift Başlı Kartal Motifi Ve Mesud’li’ye Ait Bakır Bir Sikke Türk Numismatik Derneği, Bülten, s.37-38
- <http://www.turkcebilgi.com/sozluk/ongun>